

מהי הברית שבשבת?

הקדמה

המאמר הקודם עסק ביחודה של פרשת השבת שבפרשתנו (שמות לא, יב-יז). מאמר זה יעסוק באחד הביטויים המיוחדים שמופיע ביחס לשבת בפרשתנו – ה"ברית": "ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת לדלתם, **ברית עולם**" (לא, טז).

יש לשאול: מהי הברית שבשבת?

בדברי רבותינו נאמרו שלושה הסברים עיקריים למושג "ברית": הסכם¹, הבטחה², שבועה³.

בכל ברית ישנם שני צדדים. לפעמים שני הצדדים מתחייבים זה לזה, ולפעמים רק צד אחד מתחייב. לדוגמא:

בברית הקשת: ד' התחייב לנח ולבריאה כולה שלא להביא מבול לעולם, ואילו נח לא התחייב דבר⁴.

בברית בין הבתרים: ד' התחייב לתת לאברהם אבינו ולזרעו את ארץ ישראל, ואילו אברהם לא התחייב דבר⁵.

בברית המילה: ד' התחייב לתת לאברהם אבינו ולזרעו את ארץ ישראל ולהשרות שכינתו עליו, ואברהם אבינו התחייב למול את עצמו ואת זרעו⁶.

בברית על השבת התחייבו בני ישראל לשמור את השבת, אך האם גם ד' התחייב לבני ישראל על דבר מסוים אם הם ישמרו את השבת? אם כן – על מה התחייב ד'? אם לא – מה משמעות המלה "ברית" ביחס לשבת?

¹ עיין ראבי"ע בראשית ו, יח, רמב"ן שם ט, יב, אברבנאל שם יז, ד.

² עיין רמב"ן בראשית ו, יח, טו, יח.

³ עיין רש"י בראשית כד, ז, שמות ו, ד-ו-ח; יג, ה ופסחים סוף דף לח ע"ב ד"ה ברית. המיחוס לרש"י דהיי"ב לו, יג. ראבי"ע בראשית ו, יח; טו, יז, רמב"ן שם כו, ג ודברים כח, ט, חזקוני בראשית טו, ז, ושמות ו, ד, ספורנו בראשית טו, ט ועוד. גם אונקלוס תרגם בצורה זהה את המלים "ברית" ו"שבועה" – "קיים". עיין לדוגמא בראשית כא, לא-לב. ועיין גם בויקרא רבה ו, ה.

⁴ עיין בראשית ט, ח-יז ורש"י שם פסוק יד.

⁵ עיין בראשית טו, יח ורש"י שם, י ורמב"ן שם, יב ואברבנאל שם, יז וכן יז, ד ובמאמרי "על מה נכרתה ברית בין הבתרים ומה משמעותה לדורות?" בפרשת לך לך.

⁶ עיין רש"י בראשית יז, ב, ורבנו בחיי שם יז, כד, ובמאמרי "ברית המילה – ברית של אהבה וברית הארץ" בפרשת לך לך.

אמנם למדנו שברית יכולה להיות חד צדדית, דהיינו שרק צד אחד מהשניים התחייב, אך את זאת מצאנו ביחס להתחייבות ד' כלפי בריותיו, או בין שני אנשים, אך מהי המשמעות של ברית חד צדדית של בני ישראל כלפי ד'? והרי בני ישראל מצווים לקיים את כל המצוות כולן, ועל כולן יחד נכרתה ברית בהר סיני ובערבות מואב⁷. אם כן מהי המשמעות שמצות השבת נקראת "ברית" אם ד' לא התחייב כלפינו דבר, אם נקיים את השבת?

בשאלה זו נחלקו מדרשי חז"ל, ראשונים ואחרונים.

א. הסבר המכילתא

במכילתא נאמר: "לעשות את השבת לדרתם ברית עולם - רבי אליעזר אומר: דבר שהברית כרותה לו. ואיזו זו? זו מילה".
מה פירוש המכילתא? נחלקו בכך המפרשים:

1. הסבר ה"זית רענן" ומפרשים נוספים

ה"זית רענן"⁸ על הילקוט שמעוני (רמז שצ"א אות ל"א) כתב: "לעשות את השבת לדרתם ברית עולם זו מילה – מותר לעשות בשבת". וכן פירשו מפרשים נוספים⁹.

לפי הסבר זה נראה שהמכילתא לא הסבירה שהשבת היא ברית, אלא דרשה שהפסוק רומז לברית אחרת, היא ברית המילה, שדוחה שבת.

גם המלבי"ם שם פירש: "רבי אליעזר מפרש לעשות ברית עולם שיעשה בו המילה, שהוא ברית עולם, שבעשיית המילה לא נקרא מחלל שבת, כי נכרת במילה ברית על השראת השכינה בישראל, שהשבת מורה עליו".

⁷ עיין שמות כד, א-יא, ויקרא כו, ג-מו, דברים כח, א-סט, גמרא סוטה לו ע"א וע"ב ומאמרי "מהו ספר הברית" ומה משמעות דם הברית?" בפרשת משפטים.

⁸ לבעל ה"מגן אברהם" על ה"שולחן ערוך". נדפס תחילה כספר בפני עצמו בדעסויא תס"ד, ומודפס במקוצר במהדורות הרגילות של הילקוט שמעוני, בשולי הדף.

⁹ "זה ינחמנו" (על המכילתא, לר' משה בן ר' שמעון מפרנקפורט, אמשטרדם תע"ב, ונדפס כיום עם ה"באר אברהם" שבסמוך), "באר אברהם" (על המכילתא, לר' אברהם מסלאנימא, הוצאת ישיבת "בית אברהם – סלונים" ירושלים, תשמ"ה) ו"הר אפרים" (על המכילתא, לר' אפרים זאב גרבוז ירושלים תשי"ד). ועיין גם ב"דיוקים על התורה" לרב פינחס וולף (הקרבן להוצאת כתבי הרב וולף ירושלים, תשכ"א).

המלבי"ם סובר כ"זית רענן", שכוונת הפסוק היא לרמוז שברית המילה דוחה שבת. אבל הוא הוסיף את הסיבה לכך: המילה, כמו השבת, מביאה להשראת השכינה.

לפי זה ביאור הפסוק "ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת לדרתם, ברית עולם" הוא כאילו כתוב: "ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות בשבת לדרתם [מילה שהיא] ברית עולם".

יש להעיר שלפי הסבר זה המכילתא הוציאה את הפסוק מפשוטו, שכן פשוט הפסוק הוא שהשבת עצמה היא ברית, ולא שברית אחרת דוחה אותה! יתירה מזאת – מצאנו שחז"ל למדו פסוק זה כפשוטו. הגמרא במסכת ברכות (מט ע"א) אומרת שמי ששכח לומר "רצה והחליצנו" בברכת המזון של שבת, ונזכר לפני שהתחיל ברכת "הטוב והמטיב" יאמר: "ברוך שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה, לאות ולברית, ברוך מקדש השבת". משמע שיש בשבת עצמה ברית, ולא שהברית שנאמרה בשבת מתייחסת לברית אחרת! וכן משמע גם במספר מדרשים שיובאו בסמוך. ואמנם רבי אליעזר שבמכילתא הוא תנא, והוא יכול לחלוק על הגמרא והמדרשים, אבל אם אין הכרח עדיף לומר שהוא אינו חולק עליהם.

עוד יש להקשות שבגמרא במסכת שבת (קלב ע"א) אמרו שמקורו של רבי אליעזר לכך שמילה דוחה שבת הוא הפסוק "וביום השמיני ימול בשר ערלתו" (ויקרא יב, ג) – ואפילו בשבת. ואם כן נצטרך לומר לפי המפרשים הנ"ל שהמכילתא שאמרה שמקורו של רבי אליעזר לכך הוא הפסוק "לעשות את השבת לדרתם ברית עולם" חולקת גם על דרשה זו! וזה דוחק.

2. הסבר ה"מאיר עין"

הסבר אחר במכילתא כתב ה"מאיר עין"¹⁰ (אות לג). הוא הביא את דברי ה"זית רענן" וכתב: "ולי נראה דהכי קאמר: שברית מילה היא כרותה לשבת, וכל מי שמשמר את השבת ולא קיבל עליו את המילה חייב מיתה, כהא דמדרש ואתחנן שרמזתי עליו לעיל אות יב"¹¹.

כך נאמר במדרש רבה (דברים א, כא): "הלכה: אדם מישראל שהיה מהלך בדרך ערב שבת וחשכה לו, והיו בידיו מעות או דבר אחר, היאך צריך לעשות?"

¹⁰ על המכילתא, לר' מאיר איש שלום, ווינא תר"ל.

¹¹ ה"מאיר עין" כתב שהמדרש הוא בפרשת ואתחנן, אבל לפנינו המדרש הוא בסוף פרשת דברים.

כך שנו חכמים: מי שהחשיך לו [בדרך] נותן כיסו לנכרי. ולמה מותר לו שיתן אותו לנכרי? אמר רבי לוי: כשנצטוו בני נח, לא נצטוו אלא על שבעה דברים, ואין השבת מהן, לפיכך התירו שיתן אותו לנכרי. ואמר רבי יוסי בר חנינא: **עובד כוכבים ששמר את השבת עד שלא קבל עליו את המילה – חייב מיתה!** למה? שלא נצטוו עליה¹².

גם לפי הסבר זה נראה שהמכילתא לא הסבירה שהשבת היא ברית, אלא דרשה שהפסוק רומז לברית אחרת, היא ברית המילה, **שרק יהודי, שהוא נחשב מהול אפילו אם לא מל¹³, מותר לו לשמור שבת.**

לפי זה ביאור הפסוק "ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת לדרתם, ברית עולם" הוא כאילו כתוב: "ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת לדרתם [מפני שיש להם ברית מילה שהיא] ברית עולם".

גם על הסבר זה יש להעיר שלפיו המכילתא הוציאה את הפסוק מפשוטו, שכן פשט הפסוק הוא שהשבת היא עצמה ברית, ואילו לפי הסבר זה השבת עצמה איננה ברית, אלא הפסוק בא לומר שרק מי שמקיים את ברית המילה יכול לשמור שבת. וזה דוחק.

יתירה מזאת, מצאנו שחז"ל למדו פסוק זה כפשוטו בגמרא במסכת ברכות (מט ע"א) המובאת בסעיף הקודם. ועיין בסמוך.

3. הסבר על פי המלבי"ם

נראה להסביר את המכילתא בצורה אחרת לגמרי, כך שהפסוק אינו יוצא מפשוטו. הסבר זה בנוי על יסוד דברי המלבי"ם, אך לא על דבריו הראשונים, אלא האחרונים, כפי שיבואר.

לשם כך נראה שוב את לשון המכילתא:

"לעשות את השבת לדרתם ברית עולם – רבי אליעזר אומר: דבר שהברית כרותה לו. ואיזו זו? זו מילה".

¹² א. על היחס בין המדרש המובא כאן לבין הגמרא בסנהדרין (נח ע"ב) עיין בספר "בן מלך" בעניני שבת קדש עמ' פז הערה מח [לרב ליב מינצברג (מכון "קהל עדת ירושלים" ירושלים, כסלו תשע"ג)].
ב. על הענין שגוי ששמר שבת חייב מיתה עיין בשיחות הרב צבי יהודה לספר שמות עמ' 157-158 (הפנה אותי למקור זה ידידי הרב עמיחי כנרתי שליט"א).

¹³ עיין נדרים פ"ג מ"א (דף לא ע"ב): "קונם שאיני נהנה לערלים – מותר בערלי ישראל ואסור במולי אומות העולם. קונם שאיני נהנה למולים – אסור בערלי ישראל ומותר במולי אומות העולם, שאין הערלה קרויה אלא לשם הגויים".

וכך הסבר המכילתא :

המכילתא התקשתה : מהי הברית שבשבת? (כמו ששאלנו בתחילת המאמר) וענתה על כך : דבר זה **נלמד מברית אחרת שכתובה בתורה**, ובה מפורש על מה היא נכרתה. ואיזו היא אותה ברית? זו המילה!
ומדוע נלמד דווקא מברית המילה ולא מבריתות אחרות? והלא בריתות רבות מצאנו בתורה!¹⁴

כיון שגם בשבת וגם במילה נאמר הביטוי המיוחד "ברית עולם"¹⁵.
אמנם עדיין קשה : הרי גם בקשת נאמר ביטוי זה!¹⁶
יש לענות על כך שתי תשובות :

א. כיון שהקשת אינה **מצוה** המוטלת עלינו, אלא **הבטחה** אלקית, שאין בה ציווי עלינו¹⁷, מה שאין כן השבת והמילה, ששתיהן מצוות המוטלות עלינו, עדיף ללמוד את הברית שבשבת מהברית שבמילה, ולא מהברית שבקשת.

ב. הקשת היא ברית עם **כל העולם**, ואילו השבת והמילה שתיהן בריתות **בין ד' ובין בני ישראל**, לכן עדיף ללמוד את הברית שבשבת מהברית שבמילה, ולא מהברית שבקשת.

ומה מצאנו שד' התחייב לנו בברית המילה? להשרות שכינתו עלינו! כמו שכתוב : "להיות לך לאלקים ולזרעך אחריד" (בראשית יז, ז), שפירושו השראת השכינה¹⁸. אם כן גם הברית שבשבת משמעותה שד' ישרה שכינתו עלינו!¹⁹

¹⁴ עיין במאמר הבא, שם הובאה מכילתא דרשב"י על פסוקנו, שמנתה עשר בריתות! אמנם יש לציין שחלקן מהנביאים והכתובים.

¹⁵ בשבת בפסוקנו ועיין גם בויקרא כד, ח, ובמילה בבראשית יז, ז-יג-יט.

¹⁶ בבראשית ט, טז. הברית שם היא שלא יהיה מבול, כמבואר בהקדמה.

¹⁷ עיין במאמר הבא.

¹⁸ עיין ברבנו בחיי הנזכר בהערה 6 שכתב זאת בפירוש, וברש"י הנזכר באותה הערה שזאת משמעות דבריו, כפי שהתבאר במאמר הנ"ל.

¹⁹ א. אמנם בברית המילה התחייב לנו ד' על דברים נוספים, כמבואר במקורות שבהערה הקודמת, מכל מקום המכילתא דרשה שהכוונה דווקא להשראת השכינה, מפני שמיד אחרי המלים "ברית עולם" הכתובות בברית המילה, כתובות המלים "להיות לך לאלקים", שפירושו השראת השכינה, כמבואר שם.

ועיין לקמן בהערה 43 שם הובא מדרש שדרש את הקשר בין המילה לבין השבת ביחס לארץ ישראל.
ב. עיין בכוזרי (ב, לד) : "אנו יש לנו התחברות בענין האלקי על ידי אותן המצוות אשר שמן האלוק ברית בינינו ובינו, כמצות המילה, שנאמר בה : 'והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם' (בראשית יז, ג), וכשבת, שנאמר בה : 'כי אות היא ביני וביניכם לדרתיכם' (שמות לא, ג)". ואפשר שכוונתו גם כן להסבר המוצע כאן.

ג. עיין עוד ב"תורה שלמה" שמות לא, טז בביאור לאות צ בסופו.

כאמור, הסבר זה בנוי על דברי המלבי"ם שפירש: "רבי אליעזר מפרש לעשות ברית עולם שיעשה בו המילה, שהוא ברית עולם, שבעשיית המילה לא נקרא מחלל שבת, כי נכרת במילה ברית על השראת השכינה בישראל, שהשבת מורה עליו". אלא שהמלבי"ם כתב את דבריו האחרונים כנימוק לכך שהמילה דוחה שבת, ואילו לדברינו זהו ההסבר של המכילתא למשמעות ה"ברית" של השבת. לפי זה המכילתא לא הוציאה את הפסוק ממשוטו, ולא חלקה על הגמרות והמדרשים, אלא הסבירה שמשמעות הברית שבשבת היא שעל ידי שאנחנו נשמור את השבת ד' ישרה שכינתו עלינו. וכך פירוש הפסוק: "ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת לדרתם, ברית עולם" - שעל ידי שמירת השבת נזכה לברית עולם עם ד', שד' ישרה שכינתו עלינו.

ב. הסבר המדרש והמחזור ויטרי

ב"תורה שלמה"²⁰ כתב בשם המדרש: "ביני ובין בני ישראל אות היא לעלם – ברית כרותה להם שלא יזקו, שאני משמרם, וזאת היא אות שביני וביניכם, שנאמר: 'ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדרתם ברית עולם'". כעין זה, בתוספת הסבר, כתב במחזור ויטרי: "ביני ובין בני ישראל אות היא לעלם – ברית כרותה להם שלא יזקו אם ישמרוה כראוי, וזו היא אות שביני וביניכם שאני משמרם"²¹.

מדרש זה הוא המקור לשינוי בברכת "השכיבנו" בליל שבת, כמו שכתב ה"טור" (אורח חיים סימן רסז) בתוספת הסבר למדרש: "ומשנין בחתימה [של ברכת השכיבנו בשבת] שחותם: 'ופרוס סוכת שלום עלינו ועל ירושלים עירך, ברוך אתה ד' הפרוס סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלים'. וכן המנהג באשכנז ובצרפת. ואין חותמין 'שומר עמו ישראל לעד', כדאיתא במדרש שבשבת אין צריכין שמירה, שהשבת שומר. ונוהגין לומר פסוק 'ושמרו בני ישראל' וגו' לומר שאם ישמרו שבת, אין צריכין שמירה"²².

לפי המדרש והמחזור ויטרי עם ישראל התחייב לשמור את השבת, וד' התחייב לבני ישראל שלא יזקו בשבת!

²⁰ שמות לא, טז אות צב.

²¹ על היחס בין "ברית" ובין "אות" עיין במאמרי "ברית המילה – ברית של אהבה וברית הארץ" בפרשת לך לך בפ"ד.

²² ועיין עוד ב"דרישה" על ה"טור" באות ג', בטי"ז על ה"שולחן ערוך" סק"א וב"ערוך השולחן" שם סעיפים ז-ח.

ג. הסבר המדרש "משנת רבי אליעזר"

במדרש "משנת רבי אליעזר"²³ (פרק כ) נאמר: "גדולה היא השבת, שהיא אחת משלש בריתות שנתן הקב"ה בינו ובין בריותיו, ואלו הן: הקשת, והמילה, והשבת"²⁴.

הקשת מניין? שנאמר: 'והיתה הקשת בענן לזכור ברית עולם' (בראשית ט, טז).
המילה מניין? שנאמר: 'זאת בריתי' (בראשית יז, ז).
השבת מניין? שנאמר: 'ביני ובין בני ישראל' (שמות לא, יז).
"רבן שמעון בן גמליאל אומר: מה 'ביני וביניכם' האמור בקשת – הצלה מן המבול, אף 'ביני וביניכם' האמור בשבת ובמילה – הצלה מן הגיהנם. אשריו לשומר שתי מצוות הללו.

דבר אחר: מה 'ביני וביניכם' האמור בקשת – בין צדיקים בין רשעים אין המבול בא עליהם, אבל נדונים הם דינים אחרים, אף 'ביני וביניכם' האמור בשבת ובמילה – בין צדיקים בין רשעים אין גיהנם שולטת בהם, אבל נדונים דינים אחרים"²⁵.
לפי מדרש זה ד' התחייב להציל אותנו מהגיהנם בזכות שמירתנו את השבת²⁶.

יש לציין שיסוד זה של הצלה מדינה של גיהנם בזכות השבת מופיע גם בגמרא במסכת שבת (ק"ח ע"א), אך לא כהסבר לברית הכתובה בשבת, ואף לא ביחס לשמירת השבת, אלא ביחס לאכילת שלש סעודות בשבת. כך נאמר שם בגמרא: "כל המקיים שלש סעודות בשבת ניצול משלוש פורענויות: מחבלו של משיח, ומדינה של גיהנם, וממלחמת גוג ומגוג".

ד. הסבר האברבנאל והרש"ר הירש

הסבר אחר כתב האברבנאל: "ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדלתם ברית עולם – רוצה לומר תמיד ולעדי עד, בין בהיותם בארץ, בין בהיותם

²³ יצא לאור לראשונה בניו יורק תרצ"ד, ולאחרונה בירושלים תשס"ג, בהוצאת "טוב טעם ודעת", ועיין שם בהקדמה על המדרש, שהראשונים הביאו ממנו פעמים רבות. גם הרב כשר ב"תורה שלמה" הביא ממנו פעמים רבות, וגם בפסוקנו.

²⁴ על השאלה כיצד אמר המדרש שיש רק שלש בריתות בין הקב"ה ובין בריותיו, והרי מצאנו בריתות נוספות עיין במאמר הבא.

²⁵ עיין במאמר הבא, שם התבאר שהביטוי "ביני וביניכם" מופיע בכל התנ"ך כולו רק בקשת, במילה ובשבת.

²⁶ אפשר שזו גם כוונת המדרש הקודם והמתחזר ויטרי, שברית כרותה להם שלא יזוקו בגיהנם, אבל, כאמור, מהמפרשים לא משמע כך.

בגלות חוץ לארץ²⁷, תהיה **ברית עולם בל תימוט שמירתו** ביני וביניהם לפי שהוא אות לעולם".
 נראה מדבריו שהמלה "ברית" באה רק להדגיש את המוחלטות של ציווי השבת.

כעין זה כתב גם הרש"ר הירש: "ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדרתם ברית עולם – אם מלאכת המשכן אינה דוחה שבת, קל וחומר שאר כל צורכי מלאכה. וחייבים בני ישראל לשמור את השבת לבלתי תחולל, ועל ידי שמירה נאמנה וקפדנית זו ינחילו את השבת לבניהם לדרתם ברית עולם, **כחוקת א-ל הנתונה לעולם ועד בהחלטיות, ללא שום תנאי**".

כעין זה כתב ב"דעת מקרא" (בפירושו השני): "ברית' משמעה כאן **חובה שאינה בטלה בשום פנים**, והלשון 'ברית עולם' קרוב במשמעותו ללשונות 'חק עולם' ו'חקת עולם'".

לפי פירוש זה לא התחייב ד' לבני ישראל דבר אם ישמרו את השבת, שלא כפי שהסבירו המפרשים שהובאו בהקדמה, והמלה "ברית" באה רק להדגיש את הנצחיות של ציווי השבת.

ה. הסבר הנצי"ב בספר שמות

הסבר אחר כתב הנצי"ב ב"העמק דבר" כאן: "לעשות את השבת לדרתם ברית עולם – **ברית היא האמונה** בכללה, כמו שכתבתי בבראשית (יד, יג). והזהיר הכתוב **לחזק את קדושת השבת, שיעשו את המחלל שבת כמו הכופר באמונה**. והרי היא כעיקר הברית שהוא הדת ואמונת ישראל בד' ובתורתו ובהשגחתו"²⁸.
 בפסוק בספר בראשית (יד, יג) שאליו הפנה הנצי"ב נאמר: "ויבא הפליט ויגד לאברם העברי, והוא שכן באלני ממרא האמרי, אחי אשכל ואחי ענר, והם בעלי ברית אברם". וכתב שם הנצי"ב: "והם בעלי **ברית אברם** – **אמונת אברם**. **ברית הוא כינוי על אמונה**, שכל המאמין ועובד את ד' הרי זה כריתות ברית עמו, שיהא הוא עובדו וד' ישגיח עליו"²⁹.

²⁷ עיין במאמר הקודם פ"ג סעיף 5.

²⁸ עיין רש"י במדבר טו, מא ומקורו בחולין ה"א.

²⁹ ועיין שם שציין למקומות נוספים.

לפי הנצי"ב פירוש הפסוק הוא: "ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדרתם, כמו ברית עולם", שהיא האמונה, שמי שמחלל את השבת נחשב ככופר בכל התורה כולה.

גם לפי פירוש זה לא התחייב ד' לבני ישראל דבר אם ישמרו את השבת, והמלה "ברית" באה רק להדגיש את החומרה של מי שמחלל אותה.

יש להעיר על דברי הנצי"ב שהסברו "ברית היא האמונה", ו"ברית הוא כינוי על אמונה" הוא מחדש. אמנם מצאנו את המלה "אִמּוּנָה" במשמעות של "ברית" בספר נחמיה (י, א)³⁰, אבל "ברית" במובן של "אמונה" זהו חידושו של הנצי"ב, ורש"י שם בבראשית (יד, יג) הסביר את הפסוק כפשוטו, שענר אשכל וממרא כרתו ברית עם אברהם³¹.

עוד יש להעיר שבפסוק זה התורה מדברת על **שמירת השבת**, ולא על **חילול השבת**, שעל כך דברה התורה בשני הפסוקים הקודמים: "מחלליה מות יומת" "כל העשה מלאכה ביום השבת מות יומת". לפי הנצי"ב ש"הזהיר הכתוב לחזק את קדושת השבת, שיעשו את המחלל שבת כמו הכופר באמונה", היה מתאים יותר שהתורה תכתוב את המלים "ברית עולם" באחד משני הפסוקים הקודמים, ולא בפסוקנו.

ו. הסבר הנצי"ב בספר ויקרא

הסבר אחר כתב הנצי"ב ב"העמק דבר" בויקרא (כד, ח) על הפסוק העוסק במצות לחם הפנים "ביום השבת, ביום השבת יערכנו לפני ד' תמיד, מאת בני ישראל, ברית עולם": "ברית עולם – ברית שבת הוא **שישראל לא יתעסקו בפרנסה**, רק יתענגו על ד' מן המוכן, ונגד זה **הקב"ה משפיע בשבת ברכת שבוע הבא**. ולזה בא הרמז בלחם הפנים, שהונח בשבת והיה בו ברכה באכילתו, ומשם חל ברכה לכל יושבי ארץ ישראל".

לפי פירוש זה עם ישראל התחייב שלא לעשות מלאכה בשבת, אפילו לא לצורך פרנסתו, וד' התחייב לבני ישראל להשפיע עליהם שפע של ברכה!

יש לשאול: היכן מצאנו שבני ישראל נצטוו שלא לעסוק בשבת בפרנסה בדרך של מסחר? ל"ט מלאכות נאסרו בשבת, ולא משא ומתן!

³⁰ ועיין שם ברש"י ובראב"ע ובעיקר ב"מצודת דוד" ובמלבי"ם.

³¹ ועיין שם בסוגרים ברש"י, שהם השיאו לו עצה על המילה, שהיא נקראת "ברית" סתם.

יש לענות על כך על פי מה שכתב הרמב"ן (ויקרא כג, כד): "יהיה לכם שבתון - שיהיה יום שביתה לנוח בו... ובמכילתא ראיתי בפרשת החדש (בא ט): 'ושמרתם את היום הזה' (שמות יב, יז) למה נאמר? והלא כבר נאמר: 'כל מלאכה לא יעשה בהם' (שם, טז)! אין לי אלא דברים שהן משום מלאכה, דברים שהן משום שבות מניין? תלמוד לומר: 'ושמרתם את היום הזה' - להביא דברים שהן משום שבות... ונראה לי שהמדרש הזה לומר **שנצטוינו מן התורה להיות לנו מנוחה ביום טוב, אפילו מדברים שאינן מלאכה**, לא שיטרח כל היום למדוד התבואות ולשקול הפירות והמתנות ולמלא החביות יין, ולפנות הכלים וגם האבנים מבית לבית וממקום למקום, ואם היתה עיר מוקפת חומה ודלתות נעולות בלילה יהיו 'עומסים על החמורים, ואף יין וענבים ותאנים וכל משא' (נחמיה יג, טו) יביאו ביום טוב, ויהיה השוק מלא לכל מקח וממכר, ותהיה החנות פתוחה והחנוני מקיף, והשולחנים על שולחנם והזהובים לפניהם, ויהיו הפועלים משכימין למלאכתן ומשכירין עצמם כחול לדברים אלו וכיוצא בהן, והותרו הימים הטובים האלו ואפילו השבת עצמה, שבכל זה אין בהם משום מלאכה, לכך אמרה תורה: 'שבתון' - שיהיה יום שביתה ומנוחה, לא יום טורח... והנה הוזהרו על המלאכות בשבת בלאו ועונש כרת ומיתה, והטרחים והעמל בעשה הזה, ובי"ט המלאכה בלאו והטורח בעשה. וממנו אמר הנביא: 'מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דברי' (ישעיה נח, יג)".

יש לציין שיסוד זה של הברכה בזכות השבת ידוע ומפורסם, אך לא כהסבר לברית, והוא מושר בפי כל ישראל בכל שבת בפיוט "לכה דודי": "לקראת שבת לכו ונלכה, **כי היא מקור הברכה**", ומקורו רמוז בגמרא במסכת שבת (ק"ט ע"א): "עשירים שבשאר ארצות במה הן זוכין [רש"י: לעושר גדול כזה]? בשביל שמכבדים את השבת"³².

ז. הסבר "דעת מקרא"

הסבר אחר כתב ב"דעת מקרא": "ברית עולם - מקרא קצר, ושעורו: על אודות השבת נכרתה ברית עולם בין ד' ובין ישראל: ישראל ישמרו את השבת, **וד' יקדש אותם**".

³² וכן מפורש בזהר הקדוש (שמות פח ע"א): "כל ברכאן דלעילא ותתא ביומא שביעאה תליין" [=כל הברכות שלמעלה ולמטה ביום השביעי הן תלויות]. וכן: "דההוא יומא מתברכין מיניה כל שיתא יומין" [=מאותו יום (השבת) מתברכים ממנו כל ששת הימים]. גם למקור זה הפנה אותי ידידי הרב עמיחי כנרתי שליט"א. ועיין בפירוש "עץ יוסף" ו"עיון תפלה" שבסידור "אוצר התפלות" ב"לכה דודי" שם.

לפי פירוש זה עם ישראל התחייב לשמור את השבת, וד' התחייב לבני ישראל לקדש אותם!

יש להביא ראיה לפירוש זה מדברי המכילתא (שמות לא, יד): "כי קדש היא לכם – מלמד שהשבת מוספת קדושה על ישראל". אמנם המכילתא הביאה פירוש זה לא כהסבר למלים "ברית עולם", אלא על פסוק סמוך, אך אפשר שהמכילתא תסכים גם לפירוש זה של הברית שבשבת.

עוד יש לציין שפירוש הנצי"ב בספר ויקרא ופירוש זה של "דעת מקרא", שלפיהם ד' מברך את ישראל ומקדש אותם, משלימים את מה שנאמר בשבת: "ויברך אלקים את יום השביעי, ויקדש אותו" (בראשית ב, ג). כשם שד' מברך את יום השבת ומקדש אותו, כך ד' מברך את ישראל השומרים את השבת, ומקדש אותם.

ח. הסבר נוסף ב"דעת מקרא"

עוד כתב ב"דעת מקרא": "שיטה אחרת: 'אות' שבפסוק הסמוך נמשך גם לפסוק זה, והכוונה: השבת היא אות לברית עולם שבין ד' ובין בני ישראל".

גם לפי פירוש זה ד' לא התחייב לבני ישראל דבר אם ישמרו את השבת, והשבת היא רק אות על הברית הכללית שנכרתה בין ד' ובין בני ישראל על כל התורה כולה.

יש להקשות על פירוש זה ממה שקבעו חז"ל שמי ששכח לומר "רצה והחליצנו" בברכת המזון של שבת ונזכר לפני שהתחיל ברכת "הטוב והמטיב" יאמר: "ברוך שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית, ברוך מקדש השבת" (ברכות מט ע"א). משמע שיש בשבת גם אות וגם ברית, ולא שהברית שנאמרה בשבת היא רק אות על ברית אחרת!³³

ט. הסבר "דעת סופרים"

בפירוש "דעת סופרים" על התורה³⁴ כתב: "ברית עולם – ה'ברית' היא ענין אחר מה'אות' שעליה נאמר בפסוק יג ולהלן בפסוק יז. ברית היא קשר. בזה נצטוו ישראל שהשבת לא תהיה חג חיצוני, אלא תשמש קשר תמידי בין ישראל לד'.

³³ ה"אות" שבשבת, וליתר דיוק שתי האותות שבשבת, הוסברו בהרחבה במאמר הקודם.
³⁴ לרב חיים דב רבינוביץ, יצא לאור בתשי"ד בהסכמת ה"חזון איש" והרב איסר זלמן מלצר.

למחרת השבת יהיו קשריו הנפשיים של בן ישראל חזקים יותר עם ד' ותורתו מאשר ביום ערב שבת".
 לפי פירוש זה לא התחייב ד' לבני ישראל דבר אם ישמרו את השבת, אבל המלה "ברית" באה להדגיש את הקשר שבין ישראל לד'35.

כהמשך להסברו של ה"דעת סופרים" יש להביא את דברי המדרש רבה (דברים א, כא): "ומה ראית לומר עובד כוכבים ששמר את השבת חייב מיתה?
 אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: בנוהג שבעולם **מלך ומטרונה יושבין ומסיחין זה עם זה, מי שבא ומכניס עצמו ביניהם - אינו חייב מיתה!! כך השבת הזו בין ישראל ובין הקב"ה**, שנאמר: 'ביני ובין בני ישראל' (שמות לא, יז). לפיכך כל עובד כוכבים שבא ומכניס עצמו ביניהם עד שלא קבל עליו לימול - חייב מיתה".
 המדרש מדמה את ישראל ששומרים שבת למטרונה שמדברת עם המלך, ומי שמכניס עצמו ביניהם חייב מיתה. דבר זה מבטא את הקשר המיוחד שבין המלך והמטרונה, שאסור לאף אדם להתערב ביניהם36.

י. הסבר נוסף על פי הגמרא במסכת שבת

הסבר נוסף אמר אחי הרב יגאל שליט"א על פי הגמרא במסכת שבת (ק"ח ע"ב): "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל המשמר שבת כהלכתו – אפילו עובד עבודת כוכבים כאנוש מוחלים לו, שנאמר: 'אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה, שומר שבת מִחֻלּוֹ (ישעיהו נ, ב), אל תקרי: 'מִחֻלּוֹ אלא: 'מחול לו"'.
 בגמרא זו נאמר שעל ידי שמירת שבת נמחלים לאדם חטאיו, ואפילו חטא בעבודה זרה! כיצד יתכן הדבר?
 הסביר ה"בית יוסף" (על הטור או"ח סימן רמב): "כל המשמר שבת כהלכתו אפילו עובד עבודת כוכבים כאנוש מוחלים לו – מפני ששבת שקולה כנגד כל

35 א. יש להביא קצת ראיה לדברי ה"דעת סופרים" שברית היא קשר, ממה שכתב ספר העיקרים (ד, מה): "ברית יאמר על איזה קיום או שבועה, ודבר קיים הנעשה בין שני כורתי ברית לקשר האהבה שבין שניהם". ספר העיקרים אמנם כתב: "ברית יאמר על איזה קיום או שבועה, ודבר קיים הנעשה בין שני כורתי ברית", אבל סיים: "לקשר האהבה שבין שניהם".
 עוד על הברית כאהבה עיין ברש"י שבת פג ע"ב בד"ה "ומחבקה", וברמב"ן ובריטב"א ובר"ן שם, ובתוס' רא"ש קדושין סח ע"ב בסד"ה "הניחא לר"ש", ובי"פ תואר" השלם בראשית רבה נד, ה בד"ה "אתה נתת לו", ובי"מאורי אש" על התנא דבי אליהו ספ"ז אות סב, ובי"לקוטי תורה" לאדמו"ר הזקן נצבים מד ע"ב.
 36 א. עוד על המדרש עיין בספר "בן מלך" בעניני שבת קדש הנ"ל, עמ' פז-פט, קג-קח.
 ב. עיין גם ב"דעת מקרא" ויקרא כד, ח ובספר "דרושים לחפציהם" (לרב משה דוב וולנר, רב אב"ד אשקלון, תשל"ו) כאן ובספר "הכתב והקבלה" כאן.

המצוות, שהיא מורה השגחה, וחידוש העולם, ותורה מן השמים. וכיון שהוא שומר שבת – ודאי הע"ז שעובד אינו מפני שמאמין בה, לכן יש לו תוחלת מחילה על ידי תשובה. מה שאין כן בעובד ע"ז לפי שעולה בדעתו שיש בה ממש, שהוא רחוק לשוב בתשובה".

כעין זה כתב גם המלבי"ם (ירמיה יז, יט): "אמרו חז"ל (שבת קיח ע"ב) שכל השומר שבת כהלכתו – אפילו עובד עבודה זרה כדור אנוש מוחלין לו, כי שמירת השבת תעיד על אמונת החידוש וההשגחה, ומכחיש את עבודת האלילים"³⁷.

³⁷ א. כעין זה כתב ה"ענף יוסף" (על ה"עין יעקב" שבת קיט ע"ב סימן צ): "הנה ראינו שהקדים ד' יתברך לצוות לנו מצוות שבת במרה, ואחר כך קרבנו לפני הר סיני ונתן לנו התורה הכללית, כי יודע אלקים כי האמונה היא יסודן של המצוות כולן, ועל ידי מצוות שבת תהיה האמונה מושרשת בלב הישראלי איך חידש ד' עולמו ברצונו הפשוט. והנה אחר שחטאו ישראל כמה עוונות וחטאים ועדיין היו שומרים השבת, כה אמר ד': לא אשחיתנהו, כי ברכה בו, אשר בירך את יום השבת ויקדשהו, לזה עוד יש תקוה, כי המאור שבאמונה יחזירם למוטב".

ע"י גם ברי"ף ב"עין יעקב" כאן: "שהעובד עבודת כוכבים ככופר בכל התורה, וגם השבת שקולה ככל המצוות, שנאמר: 'עד אנה מאנתם לשמר מצותי ותרת' (שמות טז, כח), והשומר שבת תיקן מה שקלקל בעבודת כוכבים, וזהו שנאמר: 'שומר שבת מחללו' שקול כשומר ידו מעשות כל רע', שהשבת שקול ככל המצוות".

יש להעיר שהרי"ף לא הסביר כיצד מי ששמר שבת תקן את מה שחטא בעבודה זרה. יש לציין שמקור דברי הרי"ף ששבת שקולה כנגד כל המצוות וכן הלימוד "שנאמר: 'שומר שבת מחללו' שקול כשומר ידו מעשות כל רע', שהשבת שקול ככל המצוות". הוא במדרש שמות רבה (סוף פרשה כה) (סימן יב במהדורה "עם כל המפרשים" וסימן טז במהדורה עם הענפים).
ב. יסוד דברי ה"בית יוסף" על משמעות שמירת השבת הוא ברד"ק בפירושו לנביאים, שיובא לקמן, אולם ה"בית יוסף" הוסיף על דברי הרד"ק בהסבר הגמרא.
זו לשון הרד"ק בפירושו לירמיהו (יז, כד): "ומה שצוה להזהירם על השבת והיו כמה עברות אחרות בידם, ואף ע"ז!

לפי ששמירת שבת עיקר גדול באמונת הא-ל בחידוש העולם ובאמונה באותות ובמופתים ובקיום כל התורה. וכל המשמר השבת באמונה ישרה לא במהרה הוא חוטא בשאר המצוות. ואמרו רבותינו ז"ל (שבת קיח ע"ב): כל המשמר שבת כהלכתה – אפילו עובד עכו"ם כדור אנוש מוחלין לו, שנאמר: 'אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה, שומר שבת מחללו' (ישעיהו נו, ב), אל תקרי 'מחללו', אלא: מחל לו. והמצוה הראשונה שנצטוו ישראל קודם מתן תורה היא שבת. ואתה רואה כמה גדולה שמירת שבת, שהרי תלה חרבן ירושלם בשמירת שבת".

וע"י גם ברד"ק בפירושו לישעיהו (נו, ו): "כל שומר שבת – זכר את השבת בפירוש לטעם שפירשנו, ועוד כי שמירת שבת יסוד גדול באמונת הא-ל, כי לא ישומר שבת אלא מי שידה שהעולם מחודש ויש לו מחדש, בראו מאין, ואין זולתו, ואם כן אין לשרת ולעבוד זולתו. ויאמין כי בששת ימים ברא אלקים את העולם וישבות ביום השביעי, כמו שכתב משה רבינו, וצוה לעמו אשר בחר בו לשומר את השבת להיות להם לעדות ולזכרון כי הוא ברא את העולם, ובעבור זה נתנה להם קודם מתן תורה, כי אחר שהודיעם שהוא אדון ובורא אחר כך היה ראוי לצוותם על תורתו ומצותיו כאדון המצוה אל עבדיו. ומי שילוח אל ד' ראוי שיאמין כי משה ותורתו אמת, ובה ילוח עם ד' להיות לעם אחד".

ג. ע"י בט"ז (או"ח סימן רמב) שכתב: "בטור הביא גמרא ד'כל כתבי' (ק"ח ע"ב): 'כל המשמר שבת כהלכתו אפילו עובד ע"ז כאנוש מוחלין לו'. איכא למידק: אי לא עשה תשובה – שבת מאי מהני? ואי עשה תשובה – שבת למה לי?

ניתן לומר שדברי הגמרא רמוזים במלים "ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת לדרתם, ברית עולם", מהי הברית? שמי שישמור את השבת ד' ימחל לו על כל עוונותיו. דהיינו שההתחייבות היא דו צדדית: אנחנו נשמור את השבת, וד' ימחל לנו על כל עוונותינו!³⁸

יא. הסבר נוסף על פי האמור בספר ירמיהו

הסבר נוסף נראה לומר על פי מה שכתוב בספר ירמיהו (פרק יז). לפני שנראה את הפסוקים יש להקדים ולומר שבפרשת כי תבוא נאמרו ברכות וקללות, ובסופן נאמר: "אלה דברי הברית אשר צוה ד' את משה לכרת את בני ישראל בארץ מואב, מלבד הברית אשר כרת אתם בחרב" (דברים כח, סט). נמצאנו למדים שברכות וקללות על קיום המצוות ואי קיומן ח"ו, נקראות "ברית". והנה מצאנו בספר ירמיהו שהנביא אומר לבני ישראל שאם הם ישמרו את השבת הם יזכו שמלכות בית דוד תתמיד, ואם הם יחללו ח"ו – אש תשרוף את ארמנותיהם. ואם כן אפשר שדברי ירמיהו מסבירים את הברית שבשבת!

כך נאמר שם:

כד. "והיה אם שמע תשמעון אלי נאם ד', לבלתי הביא משא בשערי העיר הזאת ביום השבת, ולקדש את יום השבת לבלתי עשות בה [כתיב, וקרי: בן] כל מלאכה.
כה. ובאו בשערי העיר הזאת מלכים ושרים, ישבים על כסא דוד, לכבים ברכב ובסוסים, המה ושריהם, איש יהודה וישבי ירושלים, וישבה העיר הזאת לעולם.
כו. ובאו מערי יהודה ומסביבות ירושלים ומארץ בנימן, ומן השפלה ומן ההר ומן הנגב, מְבָאִים עולה וזבח ומנחה ולבונה, וּמְבָאִי תודה בית ד'.

ונראה דמייירי שעשה תשובה, אלא דתשובה לא מהני שיהו מוחלין לו, כדאיתא בפרק יום הכפורים (יומא פו ע"א): "עבר על כרתות ומיתות בית דין – תשובה תולה ומיתה ממרקת. קמ"ל כאן דאם בעשותו תשובה שומר שבת כהלכתו מהני תשובה שיהא נמחל לו".
יש להעיר על דבריו שבגמרא שם נאמר שעל כרתות ומיתות בי"ד צריך גם יסורים, אך לא מיתה. ואכן העיר זאת ה"פרי מגדים" ב"משבצות זהב" שם בהקדמה לסימן רמב. ועיין עוד בספר חרדים (פרק עג) שהביא את הגמרא ושאל: "ולא תקשה לך: מה הוסיף בעשותו מצות שבת כדי לכפר עוונותיו? הרי זו אחת מהמצוות שהיה הוא חייב בהן!" ותיירך: "יש לומר דהזירוז היתר הוא המכפר".

ד. על השאלה מדוע אמרה הגמרא "עובד עבודה זרה **כאנוש**" עיין ב"פרישה" על הטור או"ח סימן רמב (סק"ד) והובאו דבריו ב"עץ יוסף" כאן (ב"עין יעקב" סימן פד) ועיין בתוספת הסבר לדבריו ב"פרי מגדים" שם. ועיין גם ב"עין יעקב", ב"אהבת איתן" וב"ענף יוסף" ב"עין יעקב" שם.
³⁸ יש לציין שהסבר זה דומה במקצת לדברי הנצי"ב בפירושו לספר שמות, שהמחלל שבת ככופר בכל התורה כולה, אלא שהסבר זה מבאר את הצד **החיובי** שבשמירת השבת, כפשט הפסוק "ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת לדרתם, ברית עולם", ולא את הצד השלילי שבחילול שבת כמו שכתב הנצי"ב. כמו כן הסבר זה מתאים לפירוש המלה "ברית" בהופעותיה בתנ"ך.

כִּז. ואם לא תשמעו אלי לקדש את יום השבת, ולבלתי שאת משא ובא בשערי ירושלים ביום השבת, והצתי אש בשעריה, ואכלה ארמנות ירושלים, ולא תִּכְבְּהוּ". לפי זה הברית על השבת היא שאם בני ישראל ישמרו את השבת הם יזכו שמלכות בית דוד תתמיד לעולם, ואולי במלה זו יש רמז ל"ברית עולם" שנאמרה בשבת, וממילא הם לא יגלו מארצם³⁹, ואם הם יחללו את השבת – אש תשרוף את ירושלים!

ואכן אמרו בגמרא במסכת שבת (ק"ט ע"ב): "לא חרבה ירושלים אלא בשביל שחללו בה את השבת".

ועוד אמרו שם (שבת ק"ח ע"ב): "אלמלא משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן – מיד נגאליים".

לפי זה יש לומר שהברית על השבת משמעותה שאם ישמרו ישראל את השבת הם לא יגלו, ואף אם יגלו, ובגלות ישמרו את השבת – יזכו להיגאל!

אולי ניתן להסביר שהדברים מפורשים בנבואת ישעיהו (בפרק נו), שממנה למדה הגמרא את המימרא "אלמלא משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן – מיד נגאליים".

המקור שהביאה הגמרא לדבריה הוא: "שנאמר: 'כה אמר ד' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי' (ישעיהו נו, ד), וכתוב בתריה: 'והביאותים אל הר קדשי' (שם, ז)", ושם באותו הפסוק כתובה המלה "ברית" בסמוך לשמירת השבת!
כך נאמר שם:

א. "כה אמר ד': שמרו משפט וְעֲשׂוּ צדקה, כי קרובה ישועתי לבא וצדקתי להגלות.
ב. אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה, שומר שבת מִחֲלָלוֹ וְשׁוֹמֵר יָדוֹ מֵעֲשׂוֹת כָּל רָע.

ג. ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ד' לאמר: הבדל יבדילני ד' מעל עמו, ואל יאמר הסריס: הן אני עֵץ יבש.

ד. כי כה אמר ד' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי ובחרו באשר חפצתי ומחזיקים בבריתי.

³⁹ עיין שם במלבי"ם (יז, כה) שביאר: "ובאו – הבטיחם ארבעה דברים: (א) שלא תתבטל מלכות בית דוד, כמו שנאמר: 'מלכים... יושבים על כסא דוד'. (ב) שלא ישלטו שם זרים, ועל זה אמר: 'המה ושריהם איש יהודה'. (ג) שלא תחרב העיר, על זה אמר: 'וישבה העיר'. (ד) שלא יושבת המקדש ועבודת ד', ועל זה אמר: 'ובאו וכו' מביאים עולה וזבח, ומביאי תודה' על הודאת הנסים".

- ה. ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם, טוב מבנים ומבנות, שם עולם אתן לו אשר לא יכרת.
- ו. ובני הנכר הנלוים על ד' לשרתו ולאהבה את שם ד', כל שומר שבת מִחללו ומחזיקים בבריתי.
- ז. והביאותים אל הר קדשי ושִׁמְחתי בבית תְּפִלתי, עולותיהם וזבחייהם לרצון על מזבחי, כי ביתי בית תְּפִלָּה יקרא לכל העמים.
- ח. נאם ד' אלקים מקבץ נדחי ישראל, עוד אקבץ עליו לנקבציו".

באותו פסוק שממנו למדו חז"ל ששמירת השבת תביא את הגאולה נזכרת הברית!

לאיזו ברית התכוון הנביא? הסביר רבנו בחיי שהכוונה לברית השבת⁴⁰! כך כתב רבנו בחיי בספרו "כד הקמח" ערך "שבת": "בא וראה כמה גדול כח השבת. מצינו שהבטיח הקב"ה לעתיד שכר גדול למחזיקים במצות שבת, ואין צריך לומר שיזכו להקריב קרבנות בבית המקדש ולהתפלל שם ושיקבל תפילתם, והוא שאמר ישעיה על הסריס והנכר: 'והביאותים אל הר קדשי ושִׁמְחתי בבית תְּפִלתי'. והטעם שהזכיר בן הנכר והסריס, לפי שהשבת ניתנה לדורות, שנאמר: 'לעשות את השבת לדרתם ברית עולם', ולכך אמר: 'ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ד' לאמר: הבלדל יבדילני ד' מעל עמו', שהוא מיוחד לו, ולא יתן לו שכר בכלל משמירת השבת, לפי שאין לו דורות לפניו, ולא עמדו אבותיו על הר סיני. 'ואל יאמר הסריס: הן אני עץ יבש', ואין לי דורות לאחרי, והשבת היא מצוה שניתנה לדורות, והיא כח הדורות. **'כי כה אמר ד' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי', כלומר משעה שהם משמרים את השבת הם בוחרים 'באשר חפצתי ומחזיקים בבריתי', כי כן השבת נקראת 'ברית'. ודרשו רז"ל: 'שקולה שבת כנגד כל מצוות שבתורה'⁴¹, וביאור הענין: אל יחשבו עצמן בכך פטורים ממצות שבת לא הסריסים ולא בני הנכר, לפי שאני עתיד ליתן שכר לסריסים, ויד ושם שיהיה להם טוב מבנים ומבנות, ואפילו לבני הנכר אתן שכר בשביל זאת, שאקבל תְּפִלַתם וקרבנותם, זהו שאמר: 'והביאותים אל הר קדשי'".**

לפי זה עולה שהברית של השבת היא שאם נשמור את השבת נזכה לגאולה⁴²!

⁴⁰ ועיין שם ברד"ק ובמלבי"ם שהסבירו אחרת.

⁴¹ ירושלמי ברכות פ"א ה"ה ונדרים פ"ג ה"ט, שמות רבה כה, יב [ועיין שם ב"יפה תואר"], תנחומא כי תשא לג, רש"י במדבר טו, מא, רמב"ן בראשית כו, ה, הזהר הקדוש יתרו פט ע"א. ועיין במשנה ברורה בהקדמה לכרך ג ובישיחות ליום הכפורים" לרב נבנצל עמ'.

⁴² אולי ניתן על פי זה להביא ראיה גם להסבר הקודם. הגמרא אמרה: "כל המשמר שבת כהלכתו – אפילו עובד עבודת כוכבים כאנוש מוחלים לו, שנאמר: 'אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה,

דברים דומים אמר ישעיהו הנביא במקום נוסף (נח, יג-יד), בפסוקים הנאמרים בחלק מהקהילות בכל שבת, בקידוש של שבת בבקר: "אם תשיב משבת רגלך, עשות חפצך ביום קדשי, וקראת לשבת ענג, לקדש ד' מַכְבֵּד, וכַבְדְּתוּ מעשות דרכיך ממצוא חפצך וְדָבַר דְבָר. אז תתענג על ד' והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך כי פי ד' דבר".

דרשו חז"ל על פסוקים אלו (שבת קיח ע"א וע"ב): "כל המענג את השבת – נותנין לו נחלה בלא מצרים, שנאמר: 'והאכלתיך נחלת יעקב אביך', לא כאברהם, שנאמר בו: 'קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה' (בראשית יג, יז), ולא כיצחק, שנאמר בו: 'כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האלי' (בראשית כו, ג), אלא כיעקב, שנאמר בו: 'ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה' (בראשית כח, יד)".

ופירש שם הרד"ק (בישעיהו): "והרכבתיך על במותי ארץ – כמו 'ירכיבהו על במותי ארץ' (דברים לב, יג), והיא ארץ ישראל, שהיא גבוהה מכל הארצות, כלומר: אם תגלה ממנה, ישליטך עוד עליה בשכר שמירת שבת ושאר המצוות. וההבטחה הזאת לכל בני הגלות. אם הוא קרוב מזמן הגאולה יזכה לישועה, ואם הוא רחוק מזמן הגאולה יזכה לתחיית המתים ויזכה לארץ ישראל ולטובה"⁴³.

שמר שבת מחללו (ישעיהו נ, ב), אל תקרי: 'מחללו' אלא: 'מחול לו'. מיד בסמוך, ארבעה פסוקים אחר כך, מופיע פסוק דומה: "כל שמר שבת מחללו ומחזיקים בברית", בפסוק זה נזכרת הברית, ורבנו בחיי הסביר שהברית הכתובה בפסוק זה היא ברית השבת! אם כן מצירוף הפסוקים עולה שהברית של השבת היא שמי שישמור שבת ימחלו עוונותיו!

⁴³ א. עיין גם במדרש בראשית רבה פרשה מו (סימן ט במהדורה "עם כל המפרשים" וסימן ז במהדורה עם הענפים): "ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריד – רבי יודן אמר חמש [דרשות]: אם מקבלים בניך אלקותי – אני אהיה להם לאלוק ולפטרון, ואם לאו – לא אהיה להם לאלוק ולפטרון.

אם נכנסין בניך לארץ – הן מקבלין אלקותי, ואם לאו – אינם מקבלים.

אם מקיימין בניך את המילה – הן נכנסים לארץ, ואם לאו – אין נכנסים לארץ.

אם מקבלים בניך את השבת – הם נכנסין לארץ, ואם לאו – אינם נכנסין".

ב. מדרש זה מתקשר למכילתא שהובאה בתחילת המאמר, שם הסבירו את הברית של השבת על פי ברית המילה, וכאן דרשו חז"ל את הפסוק העוסק בפרשת מילה כמתיחס אל השבת! ועיין במהרז"ו וב"עץ יוסף" שפירשו שהדרשה מסתמכת על המלים "ברית עולם" הכתובות גם במילה וגם בשבת (ועיין עוד ברד"ל).

ג. שאלו המפרשים שזכרו כאן רק ארבעה דברים ולא חמישה! וציינו לעיין בילקוט שמעוני (רמז פב) שם אמרו חמישה דברים, אבל שם לא אמרו שבזכות השבת נקבל את ארץ ישראל (עיין ב"מתנות כהונה", במהרז"ו, ברש"ש וב"עץ יוסף").

ד. לגבי המילה עיין במאמרי "ברית המילה – ברית של אהבה וברית הארץ" בפרשת לך לך.

נמצאנו למדים שמה שסתמה התורה באומרה "ברית" ביחס לשבת, ולא פירשה מה משמעותה של ברית זו, באו הנביאים ירמיהו וישעיהו ופירשו שמשמעות הברית של השבת היא שאם נשמור את השבת נזכה לגאולה!⁴⁴

סיכום

נאמרו מספר הסברים למשמעות הביטוי "ברית" שנאמר ביחס לשבת:

- א. לפירוש ה"זית רענן" במכילתא: המלה "ברית" באה ללמד שמילה דוחה שבת.
- ב. לפירוש ה"מאיר עין" במכילתא: המלה "ברית" באה ללמד שרק יהודי, שנחשב נימול, מותר לו לשמור שבת.
- ג. על פי המלבי"ם הסברנו במכילתא: המלה "ברית" באה ללמד שכשם שמצוות מילה גורמת להשראת השכינה בישראל, כך שמירת השבת גורמת להשראת השכינה בישראל.
- ד. לפי המדרש: המלה "ברית" באה ללמד שמי ששומר שבת לא ינזק.
- ה. לפי מדרש "משנת ר' אליעזר": המלה "ברית" באה ללמד שמי ששומר שבת ינצל מהגיהנם.
- ו. לפי האברבנאל והרש"ר הירש: המלה "ברית" באה להדגיש את המוחלטות של ציווי השבת.
- ז. לפי הנצי"ב בפירושו לשמות: המלה "ברית" באה ללמד שמי שמחלל שבת ככופר בתורה.
- ח. לפי הנצי"ב בפירושו לויקרא: המלה "ברית" באה ללמד שמי ששומר שבת יתברך בפרנסתו.
- ט. לפי "דעת מקרא": המלה "ברית" באה ללמד שמי ששומר שבת יתקדש.
- י. לפי "דעת מקרא" בפירושו הנוסף: המלה "ברית" באה ללמד שהשבת היא אות על כל התורה כולה.
- יא. לפי "דעת סופרים": המלה "ברית" באה ללמד שמי ששומר שבת מחזק את הקשר שבינו ובין ד'.⁴⁵
- יב. לפי אחי הרב יגאל: המלה "ברית" באה ללמד שמי ששומר שבת יזכה שימחלו כל עוונותיו.
- יג. לפי הפירוש הנוסף: המלה "ברית" באה ללמד שאם עם ישראל ישמור שבת הוא יזכה להיגאל.

⁴⁴ עיין ירושלמי ראש השנה פ"ג ה"ה: "דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר", וגם שם למדו מירמיהו את פירוש הפסוקים בתורה. ועיין על כך במאמר "הברית המיוחדת שנכרתה על שילוח עבדים" בפרשת משפטים.

ניתן לחלק את הפירושים לשתי קבוצות עיקריות:

א. לפי הפירושים שבקבוצה הראשונה (הראשון, השני, הששי, השביעי, העשירי והאחד עשר⁴⁵) המלה "ברית" לא באה ללמדנו שד' התחייב להיטיב לנו אם נשמור את השבת, אלא דברים אחרים: שהמילה דוחה שבת, שרק מי שנימול מותר לו לשמור שבת, ששמירת השבת היא מוחלטת, שמי שמחלל שבת ככופר בכל התורה כולה, ששמירת השבת היא אות על כל התורה כולה, או שהיא קשר בינינו ובין ד' יתברך.

ב. לפי הפירושים שבקבוצה השנייה (השלישי, הרביעי, החמישי, השמיני, התשיעי, השנים עשר והשלושה עשר) המלה "ברית" באה ללמד שד' התחייב לנו שאם נשמור את השבת הוא ישרה שכינתו עלינו, ישמור עלינו שלא נזק בעולם הזה ובעולם הבא, יברך אותנו בפרנסתנו, יקדש אותנו, ימחול לנו על כל עוונותינו ויגאל אותנו גאולה שלמה.

סיום: ההבטחות בזמירות שבת

בזמירות שבת מופיעות הבטחות רבות שהבטיח לנו הקב"ה אם נשמור את השבת. חלק מהבטחות אלו הוסברו על ידי המדרשים והמפרשים כהסבר הברית שבשבת, כפי שהתבאר. אמנם ברוב הפיוטים לא נאמר במפורש שהבטחות אלו הן הברית שבשבת, אבל בחלק מהם הדבר רמוז, ויש לשים לב שכל ההבטחות שהוזכרו כברית מופיעות בזמירות!

א. בפיוט "אשיר לא-ל אשר שבת" מופיעה ה**שראת השכינה**: "הא-ל אשר בחר בנו, שבת קדשו הנחילנו, מן העמים הבדילנו, להיות לנו לאלקים הוא". והתבאר לעיל (בפ"א סעיף 3) שפירוש המלים "להיות לך לאלקים" הוא השראת השכינה⁴⁶.

ב. במספר פיוטים מופיעה ה**שמירה**:

1. בפיוט "כי אשמרה שבת א-ל ישמרני": במשפט זה, הפותח את הפיוט. יש לציין שמהנאמר בהמשך אותה שורה: "אות היא לעולם בינו וביני", משמע שהשמירה היא הברית שבשבת!

⁴⁵ אולי צריך אני להתנצל בפני הקורא על שהמאמר לא חולק לפי החלוקה הכתובה כאן, בסיכום השני. אך הקורא המעיין ודאי יבין שלא היה שייך להפריד בין שני הפירושים הראשונים במכילתא לפירוש השלישי בה, וביניהם להביא את פירושי האחרונים. כמו כן לא היה מן הראוי להביא את המדרשים הנוספים אחרי פירושי האחרונים. לכן נערך המאמר בצורה שלפנינו, אך מכל מקום לתועלת הסיכום והזכרון ראיתי צורך לסכם את הסיכום השני.

⁴⁶ עיין ברבנו בחיי הנ"ל בהערה 6 וברש"י הנ"ל באותה הערה.

2. בפיוט "יום שבתון": "העם אשר נע כצאן תעה, יזכור לפקדו ברית ושבועה, לבל יעבור במ מקרה רעה, כאשר נשבעת על מי נח". גם בפיוט זה משמע מהסמיכות "יזכור לפקדו ברית ושבועה, לבל יעבור במ מקרה רעה", שהשמירה היא הברית שבשבת!

ג. בפיוט "ברוך בא בשם ד"י" מופיעה **ההצלה מהגיהנם**: "חקל תפוחין ראשונה, חבלי משיח מגינה, שנית עתיקא אזמינה, מִגֵּן גיהנם ודינה".

ד. בפיוטים רבים מופיעה **הברכה**:

1. בפיוט "ברוך א-ל עליון": "קדש היא לכם שבת המלכה, אל תוך בתיכם להניח ברכה".

2. בפיוט "כי אשמרה שבת א-ל ישמרני": "ככה בכל ששי יכפיל מזוני".

3. בפיוט "שמרו שבתותי": "שמרו שבתתי, למען תינקו ושבעתם, מזיו ברכתי".

4. עוד נאמר שם: "לעמל קראו דרור, ונתתי את ברכתי, אשה אל אחותה לצרור".

5. זכור, בפ"ו הובא שבפיוט "לכה דודי" נאמר: "לקראת שבת לכו ונלכה, כי היא מקור הברכה".

ה. בפיוט "ברוך א-ל עליון" מופיעה גם **הקדושה**: "כל שומר שבת כדת מִחללו, הן הכשר חבת קדש גורלו".

ו. בפיוט "ברוך בא בשם ד"י" מופיע גם ששמירת שבת **מכפרת על כל העבירות**: "שמור וזכור לקחתי, בשמירתם הנם אתי, לתקן את מַעֲוֵתֵי".

ז. בפיוטים רבים מופיעה **הגאולה**:

1. בפיוט "מנוחה ושמחה": "יזכו לרב טוב כל המתענגים בה, בביאת גואל לחיי העולם הבא".

2. בפיוט "מה ידידות מנוחתך": "נחלת יעקב יירש, בלי מצרים נחלה, ויכבדוהו עשיר ורש, ותזכו לגאולה".

3. בפיוט "ברוך א-ל עליון": "נחלה לו יזכה בהר ובשפל, נחלה ומנוחה כשמש לו זרחה".

4. בפיוט "שמרו שבתותי": "הנה יום גאולה יום שבת אם תשמרו".

יהי רצון שנזכה לשמור את השבת כהלכתה ולענגה, ולהתברך בכל ברכותיה ולזכות לגאולה השלמה בקרוב.